

УСЁ

НАЧЫНАЮЦА

З ДЗЯЦЬЖЭМВА

Дадзеныя археалогіі, этнаграфіі, фалькларыстыкі сведчаць аб тым, што разам з грамадствам на працягу ўсіх перыядаў яго развіцця функцыю выхавання пастаянна ажыццяўляла сям'я як пярвічная мінімальна грамадская ячэйка, якая “заснавана на шлюбе, кроўнасвяцкіх адносінах людзей, на агульнасці побыту, узаемнай маральнай адказнасці і сацыяльнай неабходнасці ў фізічным і духоўным выхаванні чалавека”.

Выхаваўчая роля сям'і як прасцейшай і найстаражытнейшай формы сямейнай арганізацыі з моманту яе зараджэння засноўвалася і засноўваецца на прыродных (інстынктыўных) імкненнях і дзеяннях чалавека. Натуральнасць пэснага сямейнага жыцця, задавальненне патрэбнасцей, згуртаванасць інтарэсаў старэйшых і малодшых членаў сям'і заключаюць у сабе неацэнныя магчымасці ў выхаванні падрастаючага пакалення. У сям'ях усталяваецца непарушная жывая сувязь асобных пакаленняў і адкрываецца унікальная магчымасць зберагчы чалавека ад неабходнасці кожны раз пачынаць свой жыццёвы вопыт спачатку. Менавіта ў сям'і ўсё багацце жыццёвага вопыту, ведаў, уменняў і навыкаў перадавалася ад аднаго пакалення да другога, ад бацькоў да дзяцей з дапамогай натуральных і спрадвечна дзейсных спосабаў—жывога прыкладу старэйшых, паказу імі ўзору, вобраза жыццядзейнасці членаў сям'і, пераймання (імітава-

ння), практычнага навучання, павагі да продкаў.

Аб асаблівасці перадачы дзеям жыццёвага вопыту, працоўных уменняў, элементаў практычных “ведаў” сведчаць дадзеныя археалогіі і этнаграфіі, якія паказваюць, што ў першабытным грамадстве ўжо ў першыя гады жыцця дзяцей бацькі: а) давалі ім карысныя звесткі аб навакольным свеце; б) вучылі на практыцы карыстацца прыладамі працы; в) уключалі ў існуючую сістэму адносін паміж людзьмі. У 11 гадоў бацькі рыхтавалі іх да пасвячэння ў паўнапраўныя члены абшчыны—ініцыяцыі (ад лац. *initiatio*—здзяйсненне, учыненне таінства).

Сямейнаму выхаванню, у цэлым істытуту сям'і як важнейшаму элементу дзяржавы і сямейна-шлюбным адносінам вучоныя і дзяржаўныя дзеячы ўдзялялі пільную ўвагу з самых старажытных часоў. Каштоўныя ідэі і палажэнні мы знаходзім у працах прадстаўнікоў антычнай філасофіі (Сакрат, Дэмакрыт, Цыцэрон, Платон, Арыстоцель), асноўныя з якіх зводзяцца да наступнага: 1) сям'я—неабходны элемент дзяржавы, яе зыходная ячэйка: “кожная сям'я складае частку дзяржавы” (Арыстоцель); 2) стварэнне сям'і з'яўляецца, з аднаго боку, абавязкам кожнага грамадзяніна перад дзяржавай, а з другога,—сям'я неабходна і самому чалавеку, бо калі ён пакідае пасля сябе дзяцей і ўнукаў, “ён... застаецца вечно бессмяро-

тным” (Платон); 3) сям'я павінна даваць дзяржаве найлепшых дзяцей, да чаго маладыя муж і жонка сур'ёзна рыхтуюцца ў той прамежак часу, пакуль дзеці ў іх яшчэ не нарадзіліся; 4) у выхаванні дзяцей трэба захоўваць меру, не ўжываць надта суровых метадаў, але і не дапускаць, каб дзіця расло разбалаваным і распешчаным; аднак пры любым уздзеянні на дзіця, асабліва пры пакаранні, дарослыя не зневажаюць яго самалюбства, разумеюць дзіцячыя патрэбы і інтарэсы.

Швейцарскі педагог І.Г.Песталоцы першачарговую ролю ў сямейным выхаванні адводзіць маці, ён лічыць яе найпершай і галоўнай выхавальніцай, што здольна “закласці правільную пачуцёвую аснову маральнага выхавання чалавека”. Асновы для ўсяго даступнага прыродаметагоднага маральнага развіцця дзіцяці закладаюцца ў сям'і як “свяцілішчы храма маральнай прыроды чалавека”; “...развіццё чалавечага роду зыходзіць з моцнага, неадольнага імкнення да задавальнення пачуцёвых патрэб. Мацярынскія грудзі супакойваюць першую буру пачуцёвых жаданняў і выклікаюць любоў... У дзіцяці развіваецца зародак любові да людзей, зародак брацкай любові”.

Другая катэгорыя вучоных таксама была прыхільнікам сямейнага выхавання, якое ажыццяўлялася б з дапамогай спецыяльна падрыхтаваных гувернёраў, карміцелек, начальніц, выха-

вальнікаў, настаўнікаў, педагогаў, функцыі якіх яны ўбачылі ў гарманічным развіцці дзіцяці, асабліва ў маральна-эстэтычным і фізічным (французскі ўрач, святшчэннік і анатам Ф.Рабле); у выхаванні дзіцяці не столькі вучоным, колькі адукаваным чалавекам... які б “абагаціў і ўпрыгожыў сябе знутры” (французскі філосаф М.Мантэнь); у выхаванні духоўна здаровых дзяцей з “цвёрдай волі, з уменнем стрымліваць неразумныя жаданні і кіраваць сабой”, “сапраўдных джэнтльменаў”, якія маюць “здоровы дух у здаровым целе” (англійскі філосаф і педагог Дж.Лок).

Вучоныя з трэцяй катэгорыі, хаця і не адмаўляліся ад сямейнага выхавання, усё ж аддавалі перавагу грамадскаму выхаванню дзяцей пасля 5—6 гадоў (яны былі ўпэўнены, што дзіця да 5 гадоў павінна знаходзіцца з маці: гэта ўсеагульнае “патрэбнасць прыроды”) у розных тыпах дзяржаўных устаноў (старажытнарымскі педагог Квінтыліян, італьянскі філосаф Т.Кампанела, французскія філосафы і грамадскія дзеячы Д.Дзідро, К.А.Гельвецый, Л.М.Лепеляць, англійскі філосаф і педагог Р.Оўэн і інш.). “Дзіця, якое выкармлена грудзьмі, перадаецца на апеку начальніц, калі гэта дзяўчынка, ці начальніка, калі гэта хлопчык”, навучаецца азбуцы, гульням, мовам (Т.Кампанела); публічныя школы адкрываюцца “для такіх дзяцей, бацькі якіх не могуць несці расходы на дамашнія выхаванне ці па сваіх занятках пазбаўлены магчымасці выхоўваць дзіця” (Д.Дзідро); Р.Оўэн стварыў для дзяцей і бацькоў цэлую сістэму выхаваўча-адукацыйных устаноў (дзіцячы сад—пачатковую школу—школу для падлеткаў, якія працавалі, — клуб для дарослых “Новы інстытут для фарміравання характару”) і лічыў, што толькі ранняя агульная адукацыя, усеагульнае выхаванне і праца зробіць дзіця “карысным членам грамадства”, вырасцяць “новага чалавека”, і, такім чынам, “недасканалае чалавечтва ператворыцца ў новую расу людзей”.

Чацвёртая катэгорыя адстойвала ідэю гарманічнага спалучэння, узаемазвязі, узаемадзеяння сямейнага выхавання з грамадскім. Сярод іх рускія педагогі П.Ф.Капцераў, Н.К.Крупская, П.Ф.Лесгафт, М.М.Рубінштэйн, К.Д.Ушынскі,

С.Т.Шацкі, украінскія А.С.Макаранка, В.А.Сухамлінскі, беларускія І.Д.Гарбачэўскі, М.В.Радзевіч. Нават самая добрая сям’я як бліжэйшае грамадскае асяроддзе не павінна абмяжоўваць выхаванне дзіцяці вузкім колам дамашняга жыцця. У той жа час грамадскае выхаванне аказваецца сапраўдным, калі яго пытанні “становяцца грамадскімі пытаннямі для ўсіх і сямейнымі пытаннямі для кожнага” (К.Д.Ушынскі); “ідэальна нармальна асоба” выхоўваецца з дапамогай “сямейна-школьнага выхавання”, з улікам таго, “у якім выгледзе дзіця прыходзіць у школу і якая сувязь існуе паміж яго ранейшым сямейным жыццём і тым тыпам, да якога яго можна аднесці пры з’яўленні ў школе: ... крывадушны, славалюбівы, дабрадушны, забіты-мяккі, забіты-злосны, прыгнечаны” (П.Ф.Лесгафт); “выхоўваюць не толькі асобныя людзі, выхоўвае ўвесь сямейны ўклад, увесь школьны ўклад” (Н.К.Крупская); праз выхаванне дзяцей у школе паралельна ажыццяўляецца дабратворны выхаваўчы ўплыў на іх сем’і, на духоўны патэнцыял, маральны клімат, сямейныя адносіны (І.Д.Гарбачэўскі); “выхоўвае ўсё: людзі, рэчы, з’явы, але перш за ўсё і больш усяго — людзі. З іх на першым месцы — бацькі і педагогі” (А.С.Макаранка); “найбольш паўнацэннае грамадскае выхаванне — гэта школьна-сямейнае” (В.А.Сухамлінскі).

Традыцыйная педагогіка амаль да канца 80-х гадоў разглядала паянне “выхаванне”, у тым ліку і выхаванне дзяцей у сям’і (“сямейнае выхаванне”, “дамашнія выхаванне”), як уздзеянне (якое арганізавана, скіравана, спланавана) з боку выхавальнікаў, педагогаў, бацькоў, прадстаўнікоў грамадскасці на дзяцей з мэтай падрыхтоўкі іх да грамадскага жыцця, прадукцыйнай працы, выканання сацыяльных функцый. Такую трактоўку выхавання з пазіцыі выхавальніка, педагога, бацькі, дзяржавы мы знаходзім у кожным падручніку, дапаможніку, слоўніку, спецыяльных працах па педагогіцы.

На аснове ідэй і прынцыпаў гуманістычнай педагогікі і гуманістычнай сістэмы выхавання (прызнанне асобы дзіцяці вышэйшай сацыяльнай каштоўнасцю; павява да унікальнасці і свое-

асаблівасці кожнага дзіцяці; адносіны да дзіцяці як да суб’екта ўласнага развіцця; апора ў выхаванні на нацыянальныя традыцыі беларускага народа, яго культуру, нацыянальна-эстэтычную абраднасць, прывычкі, звычкі і норавы) у сучасны момант “выхаванне” трактуецца як працэс паўнацэннага развіцця асобы дзіцяці, фарміраванне яе культуры, маралі, адносін да свету, навакольнай прыроды і космасу, грамадства, людзей і самоў сябе; стварэнне спрыяльных умоў для такога развіцця і адносін; прычым фарміраванне разумеецца не як знешняе ўздзеянне на асобу, а як абуджэнне яе ўнутранай патрэбы ў адпаведным мысленні, дзейнасці, пачуццях.

У Стратэгіі рэфармавання сістэмы выхавання і Канцэпцыі адукацыі і выхавання ў Беларусі, у якіх ставіцца мэта стварыць нацыянальную сістэму выхавання на аснове дэялектычнай узаемазвязі нацыянальнай культуры і агульначалавечых каштоўнасцей, гэтая гуманістычная трактоўка выхавання знаходзіць сваё ўдасканаленне і далейшае развіццё. Адзначаецца, што “ў цэнтры выхаваўчай сістэмы знаходзіцца непаўторная асоба дзіцяці з яго патрэбамі, жаданнямі, імкненнямі, турботамі, паўсядзённай жыццядзейнасцю”; асоба адукаваная, творчая, нацыянальна свядомая, маральна і фізічна здаровая.

Псіхолагі пры разглядзе выхавання як працэсу ўздзеяння на дзіця з мэтай фарміравання яго асобы адзначаюць, што пры традыцыйным падыходзе “эфектыўнасць выхаваўчага працэсу будзе залежаць ад умення дарослага блакіраваць патрэбнасці дзіцяці і яго здольнасці навязаць уласную думку, выкарыстоўваючы ўвесь даступны арсенал націску: метады ўнушэння, пераканання, прымусу, заахвочвання-пакарання”. У выніку такога “ўздзеяння” і такой блакіроўкі патрэбнасцей у дзіцяці магчымы неўрацічныя расстройствы, фарміраванне непаўнацэннасці, бездаккасці і інш. Выхаванне як працэс узаемадзеяння пры педагогічна правільным кантролі з боку дарослага дае магчымасць дзіцяці “развівацца, асвойваючы ўсё новае і новыя спосабы задавальнення патрэбнасцей”. Пазіцыя дарослага ў адносінах да дзіцяці павінна грунтавацца на трох асновах: 1) ус-